

מיכאל אברהם

מעבר לפונדמנטליזם ולספקנות

בתקופה האחרונה אנחנו נחשפים לפניו של הפונדמנטליזם האסלאמי. מבצע 'צוק איתן' מחד, ועלילות דאע"ש בסוריה ובעיראק מאידך, מעוררים לא מעט מחשבה. הקיצוניות השיעית והאטום האיראני כבר נראים משחק ילדים ישן מול הארגונים הסוניים שנולדים חדשות לבקרים, וכל אחד מהם מאפיל על קודמיו (כעת פורסם שאלקעידה מגנים את דאע"ש על הקיצוניות שלו). ארגונים אלו מתחרים ביניהם מי יצליח לחולל זוועות מחרידות יותר, והעולם נראה די חסר אונים. יתר על כן, מתנדבים לאלפים מגיעים מאירופה, מאוסטרליה ומשאר העולם, להילחם בשורותיהם. אם נסיף לזה את התעצמותו של האסלאם באירופה, את מה שכונה פעם "האביב הערבי", את הטרור באפריקה, את צ'צ'ניה, את אפגניסטן ופקיסטן, ואת חמאס וחיזבאללה בשכונה שלנו, נקבל תמונה לא ממש מרנינה.

טוב, אבל כל זה קיים רק אצל הפרימיטיבים ההם. אנחנו היהודים נקיי דעת ומעש, דמוקרטיים ונאורים, הגיוניים ומתונים. יש קיצוניות דתית יהודית, אבל אין לה ביטויים אלימים כאלה. אצלנו לכל היותר הולכים לקמעות, רנטגן ו-CT רוחני שוודים אותנו לרצוננו, אנחנו רק לא מלמדים אבולוציה בבתי הספר, מפלים נשים, פוסקים הלכה בצורה מאובנת, מתנגדים להשכרת דירות לגויים או ללהט"ב, מפגינים בגסות נגד חתונה מעורבת (מחמוד ומורל), מתנגדים ל"חקיקה אנטי דתית", רוצים לשלוט בגיור וכמעמד האישי של כל תושבי המדינה וכדומה. אצלנו לא רוצחים ולא מענים אף אחד. כל זה אכן נכון, ובכל זאת

קשה להשתחרר מהתחושה, שעם כל ההבדלים, יש קשר כלשהו בין התופעות. יש משהו פונדמנטליסטי גם אצלנו. כחלק מהפונדמנטליזם הזה, חרדיות וחרד"ליות נתפסות כדתיות אותנטיות יותר. הדתיות הפתוחה והמודרנית מצטיירת כפשרנית, חילוניות במעטה דתי דק (מה שלפעמים נכון, כמו גם באגף החרדי). רב שלבוש בגלימה שחורה וחבוש כובע שוליים על ראשו, שמביע עמדות מאובנות ופוסק הלכה בצורה דוגמטית, או מחלק ברכות ומלמולים לכל דורש, יקבל אוטומטית יחס מכבד (חשבו על עצמכם בעת פגישה עם דמות כזאת). לעומת זאת, רב שנראה מודרני יותר, ששוקל שיקולי שכל ישר במקום סתם לצטט מקורות, שמדבר בשפה מודרנית, פתוח לסביבה, לתרבותה ולערכיה, מוכן לפרש בצורה יותר גמישה את המקורות, הוא אולי מדריך בבני עקיבא, אבל לא באמת רב. יש בו משהו לא אותנטי ולא אמיתי. חשוב להבין שהפונדמנטליזם מקבל יחס מועדף גם אצל אלו שלא שייכים אליו. לפחות רגשי הנחיתות הבריאיים כלפיו נותרו אצלנו בעינם. האתוס והארכיטיפ הדתי האותנטי בלבו של 'הבעלביט' המודרני הם בדרך כלל פונדמנטליסטיים (הרב שאני לא שומע בקולו הוא רק הרב ה"שחור" והשמרן. האחר אינו רב בכלל. כמו זה שאלוקים שהוא לא מאמין בו, הוא רק זה שלמדנו עליו בחיידר).

עדיפים על החפיף המודרני

אבל כל עוד הפונדמנטליסטים שלנו לא רוצחים ולא מזיקים, מה רע בזה? הם מרבים יראת שמים ומנערים את הבינוניות. הם יותר מחויבים לתורה

ולערכיה. יש אצלם יותר יראת שמים טהורה, לא? לכל היותר הם קצת מגזימים וקצת מציקים. האם זה לא טוב יותר מהחפיף המודרני? הימים הללו מזמנים אותנו לבחון את יחסנו העקרוני לפונדמנטליזם. האם יש בו בעיה כלשהי? מה סוד קסמו? מדוע קשה כל כך להתמודד מולו? האם בכלל צריך לעשות זאת?

כדי להבין את התופעות הללו ואת משמעותן, עלינו לנסות קודם לאבחן אותן. הפונדמנטליזם קשור לאלימות ולהתנהגות קיצונית, לא הגיונית ולא מנומקת, ולביטחון מלא בצדקת הדרך. ככל שיש פחות נימוקים, כך הביטחון נחרץ יותר. המשמעות המילולית של פונדמנטליזם היא חזרה למקור (קמאיות). בהקשרים דתיים הכוונה היא בדרך כלל חזרה למקורות ולכתבי הקודש הדתיים, או לרצונו המקורי של האלוקים, כפי שהיה לפני ששובש בידי בני אדם. לכן בקונטקסט הנוצרי, הפונדמנטליזם נקשר דווקא לפרוטסטנטיות ולא לקתוליות, על אף שדווקא זו האחרונה נחשבת על ידי פוסקים כעבודה זרה. זה קיים גם באסלאם הסוני, ובכמה גוונים גם ביהדות. הקשר הבלתי אמצעי למקור העליון נותן את הנחרצות והביטחון. דוגמה מובהקת לפונדמנטליזם יהודי היא נוער הגבעות. לא בגלל הקיצוניות וחוסר הבקרה והשליטה, או חוסר המוכנות להתפשר. אלו רק סימפטומים. השורש הוא הניסיון להחזיר עטרה ליושנה ולחיות באופן אותנטי ובצמוד למקורות הראשוניים (תורה, גמרא) ולרצון ה', לפעמים גם

לחזור לאורח החיים העתיק. מכאן גם הקשר הפונדמנטליסטי לקרקע (זוהי חזרה לרחמה החמים של אמא אדמה). הפונדמנטליזם מבוסס על רצון להיפטר מהמטענים התרבותיים והפרשניים האנושיים והמאוחרים יותר, ולחזור לוודאות המקורית והבטוחה. זו שנעוצה אי שם בשמים, מעל השכל האנושי. במיין סטרים החרדי יש סוג שונה של פונדמנטליזם. שם הצליחו ליצור תודעה כוזבת כאילו משה רבנו הלך עם שטריימל וקפטן (עם שני כפתורים מאחור. הוא היה ראש ישיבה) ולמד גמרא ביידיש. אשתו של רבא כיסתה את רגליה בגרביים 40 דנייר. יהודים מעולם לא שירתו בצבא ולא הלכו לעבוד, אלא למדו בכולל מאז ומעולם (אברהם אבינו "זקן ויושב בישיבה היה". מדובר בוולוז'ין או פרשבורג, לא בגוש עציון ח''). וכולם כולם כמובן פסקו הלכה רק לפי המשנה ברורה ואלכו מצה בשיעור חזון איש. במקומות הללו נוצרת אטמוספירה פונדמנטליסטית, בלי חזרה אמיתית לעבר. זו תופעה מודרנית מובהקת. הם מציינים מחדש את העבר בדמותם כצלמם, ונצמדים אל הבדיון הזה באופן פונדמנטליסטי. דוגמאות קיצוניות לתופעות הללו הן נשות השאלים וכתות קיצוניות אחרות בעולם החרדי (לב טהור, גוונים של ברסלב ועוד). גם אלו נצמדים למקורות הראשוניים

במישור הפילוסופי, פונדמנטליזם הוא השעיה של החשיבה הביקורתית. זהו שורש הבעיה בפונדמנטליזם. הביטויים האלימים שלו הם רק סימפטומים. של הפונדמנטליזם הם תוצאה של חוסר יכולת לנהל שיח ביקורתי

תחת הנהגתם של מנהיגים כריזמטיים, ומנסים להשיל את המעטפות שנתפסות ככניעה להשפעות זרות. תופעות אלו אינן ייחודיות ליהדות. במובן הזה גם השיעה האסלאמית והנצרות הקתולית הן פונדמנטליסטיות. וקרוב יותר אלינו, הרב קוק, גדול החדשנים וסוללי ופורצי הדרך, הפך עבור תלמידיו לדמות מחייבת שמייצגת אמת מוחלטת שירדה אליו ודרכו אלינו היישר מסיני. הפונדמנטליסטים מהסוג השני מוכנים לקבל את סמכותם של מקורות מאוחרים

(כמו התלמוד) מתוך התבטלות כלפיהם. אבל זאת מתוך תפיסה שאלו לא באמת יצירות של בני אדם, אלא תוצאה של גילוי אלוהי ורוח הקודש בצורות שונות (כללותיה ופרטותיה מסיני. כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש הראהו הקב"ה למשה בסיני). זוהי החלפה של החשיבה הרציונלית במקורות עילאיים של וודאות.

במישור הפילוסופי, פונדמנטליזם הוא השעיה של החשיבה הביקורתית. זהו שורש הבעיה בפונדמנטליזם. הביטויים האלימים שלו הם רק סימפטומים. הביטויים הקיצוניים של הפונדמנטליזם הם תוצאה של חוסר יכולת לנהל שיח ודיון ביקורתי. מי שמחזיק את האמת המוחלטת באמתחתו, לא באמת פתוח להקשיב לטענות ונימוקים. הוא חסר מעצורים.

החברה. הדברים החשובים באמת לא ניתנים להוכחה או לביזור אמפירי, ונשארים סובייקטיביים ולא מבוססים. טיעונים לוגיים תמיד תלויים בהנחות הכלים המודרניסטיים לא יכולים לתת לנו את האמת המוחלטת ואת הוודאות המקווה. במצב של אכזבה מהרציונליות, נפתחות בפנינו שתי אופציות: רלטיביזם וספקנות פוסטמודרניים מחד, ופונדמנטליזם מאידך.

לפי האופציה הראשונה, אם החשיבה הרציונלית לא מביאה אתנו לוודאות המקווה, עלינו להסתפק בסובייקטיב. כך צמחה תרבות שבה הספק והיחסיות הופכים לערך המרכזי והחשוב ביותר. ניתן לגזור מהספקנות הזאת כמעט את כל הערכים שמכוננים את המצב הפוסט-מודרני. מודעות עצמית לסובייקטיביות ולהבניות עומק בחברה שלנו ובנו עצמנו, ענווה והכרת המגרעות שלנו, יחס מכבד לדעות אחרות (פלורליזם וסובלנות), שוויון בין עמדות וערכים שונים, וגם בין אנשים. כל אחד והנרטיב שלו. ממש נפלא ופסטורלי, אבל ריק לגמרי מתוכן.

אבל התרבות הרלטיביסטית והסובייקטיבית יוצרת תודעה חצויה. מחד, אני מאמין בערכים כלשהם ולפעמים אפילו מוכן להילחם עבורם, אך בו בזמן אני גם מודע לכך שכל זה הוא תולדה של בית הגידול שלי והבניות של החברה בה אני חי. צרף לכאן את הממצאים של מדעי המוח ותפיסות של דטרמיניזם מדעי, ותקבל את הפוסטמודרניות והרלטיביזם המדעיים. האדם אינו אלא תבנית נוף מולדתו. קשה לחיות כך. יש גם תחושה חזקה שזה לא נכון, כלומר שערכינו שווים קצת יותר. לכן אלו שלא מוכנים להיכנע לרלטיביזם הזה, מתחילים לחפש אלטרנטיבות שמעל החשיבה ומעבר לרציונליות.

כך נוצרת האופציה השנייה, הפונדמנטליסטית, שבאה לידי ביטוי במימרות כמו: במקום שנגמרת הפילוסופיה/מחשבה מתחילה האמונה/קבלה. כשהרציונליות מכזיבה, אנחנו משעים אותה, קופצים לחלל הפנוי ונפטרים מקליפת עמלק, כלומר בורחים לפונדמנטליזם. עוד קסמו של הפונדמנטליזם בעידן של ואקום ערכי ואידיאולוגי הוא באפשרות להחזיק בוודאות ממקור עליון כלשהו. כמאמרם ז"ל: הייאוש נעשה יותר נוח (שם, שם). התמונה הזאת מפתיעה. הרלטיביזם הסובייקטיבי יושב על אותה פלטפורמה פילוסופית כמו הפונדמנטליזם. לפעמים יש אפילו ערוב של ממש ביניהם,

כמו שרואים בתרבות הניו אייג'. הסובייקטיביות מאפשרת לי לאמץ עמדות שרירותיות כי כזה אני, וגם בגלל שתקשרתי עם חייזרים, או שהתגלה אליי אליהו הנביא, או שכך סיפרו לי הכוכבים, או הרב שלי. כשאין ביקורתיות אין כל מניעה לפתח יחס פונדמנטליסטי כלפי אמונותיי הסובייקטיביות, הזויות ככל שיהיו. כתות שמבוססות על עקרונות חסרי שחר יכולות להיגרר ולעשות מעשים קיצוניים למדיי. שרלטנים יציעו ברכות וישועות לכל דורש (תמורת סכום סמלי) ויהפכו למיליונרים. רבנים ואדמו"רים, כמו גם קברי צדיקים עלומים יותר או פחות, נוצרים יש מאין ועל לא עוול בכפם,

הסובייקטיבית, אבל באותה נחרצות. אם אתה מעזי לפקפק בגדולתו של הרב, המקובל, המכשף, גם אם הם מדברים שטויות, או אם הם סתם נחקרים במשטרה ואפילו מורשעים בדין, אתה פשוט כופר. הם הרי מעל הביקורת. איפה אמונת חכמים שלך?! מצד שני, גם הרלטיביסטים מחרים מחזיקים אחרי עמיתיהם הפונדמנטליסטים. הם מסבירים לך שאין מה לבקר נרטיבים. הרי גם הביקורת אינה אלא סוג של נרטיב.

אם מה שמתמודד מול הפונדמנטליזם הוא הרלטיביזם, אז הפטיש והסדן שייכים בעצם לאותו צד. אין פלא שלא נוצר כאן קרב אמיתי. יתר על

הצליחו ליצור תודעה כוזבת כאילו משה רבנו הלך עם שטריימל וקפטן (עם שני כפתורים מאחור. הוא היה ראש ישיבה) ולמד גמרא ביידיש. אשתו של רבא ניסתה את רגליה בגרביים 40 דנייר.

וחצרות עמוסות כל טוב סביבם. וורטים ירודים בלשון קבלית הופכים למתודות ריפוי וישועה שמושכות אנשים מכל גווני הקשת. העובדה שמדובר במשהו לא מבוסס, לא מנומק ולא הגיוני, לא מפריעה לי לייחס לו וודאות ולפעול על פיו באופן פונדמנטליסטי. כך עוברים מתפיסות של סובייקטיביות מודעת לפונדמנטליזם נחרץ.

כמה נוח לדתיות חפזה מאוימת מממצאי המדע ומהערכים המודרניים, להגיע לרגיעה פוסטמודרנית. הרב שג"ר, הנביא החדש של הפוסטמודרניות הדתית המתחדשת, כותב על כך שבעולמנו הפוסט-מודרני, הדתיות רוקדת ביחד עם כולם במעגל השוניות (מעגל הוא אוסף נקודות שכולן מצויות במרחק שווה מהמרכז, כלומר מהאמת). אנחנו כבר לא צריכים לנפק נימוקים, להתווכח על אמת ושקר, להביא הוכחות, ובוודאי לא לחוש מיושנים. גם לנו יש נרטיב, כמו כולם. הרב שג"ר ותלמידיו רואים כאן אופציות מלהיבות בעבודת ה'. לדעתי מדובר בשיח'דש אורווליאני, או בעצם במלל חסר פשר. הפונדמנטליזם והרלטיביזם הפוסטמודרני הם בני דודים שמשעים את הביקורת הרציונלית וכך מצליחים להימנע מהצורך להתמודד איתה ולתת לה דין וחשבון.

טיעוני ביקורת פוגשים התנגדות פונדמנטליסטית שמבוססת על האמת המוחלטת והעליונה, מינא לא תווע: "לא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם". אחרים חוצבים זאת ממעמקי הווייתם

שהתשובה חיובית, אבל זה לא מתחיל בדתיות ולא באמונה, אלא במושגי האמת שלנו.

יש הסכמה מופלאה בין הפוסטמודרניות לפונדמנטליזם. שניהם מניחים שאמת חייבת להיות וודאית, ומה שלא וודאי אינו אמיתי. ומכאן, בגלל שהרציונלי לא יכול לתת לי וודאות, המסקנה המתבקשת היא או שאין אמת (רלטיביזם סובייקטיבי) או שהאמת מצויה מעל החשיבה הרציונלית (פונדמנטליזם). אלו ואלו פונים מהרציונליות לרגש. הפונדמנטליסטים רואים בו מקור לוודאות עליונה, והפוסטמודרניסטים רואים בו סובייקטיביות לגיטימית וחסינה מביקורת.

כדי להתמודד נכון עם הפונדמנטליזם, יש לתקוף ולנטרל את נקודת ההסכמה הזאת עצמה, ובוודאי לא להיגרר לרלטיביזם (שהוא אותו דבר בשינוי פנים). הצעד הראשון והחשוב ביותר הוא ניתוק הקשר הגורדי בין אמת לוודאות, אבל בלי ויתור על מושגי האמת והמחויבות אליהם. האלטרנטיבה

אינה ספקנות, אלא תפיסה שרואה באמת שלה, או באמונה הדתית שלה, אמת אקסקלוסיבית (לא ספקנית ולא רלטיביסטית) מחד, אבל מאידך גם לא מוחלטת (לא פונדמנטליסטית). תפיסה כזאת פתוחה לביקורת ומוכנה לשינויים. היא לא מקבלת את החזרה למקור כאותנטיות דתית ולא מנסה לנטרל ולהשיל את המעורבות האנושית באמונות ובפסיקת ההלכה. היא לא מכירה באמיתות מוחלטות ובסמכויות על שאינן תחת ביקורת רציונלית. תפיסה דתית שמנהלת שיח ביקורתי בשפה עכשווית, הגיונית, משתמשת בשכל הישר ובכלים מדעיים. בתפיסה כזאת, אם אתה חושב X אז מי שחושב "לא X" טועה (תינוק שנשבה). אין כאן שום התנשאות כפי שטוענים הפוסטמודרניסטים, אלא היסק לוגי פשוט. מאידך, זה לא אומר שאתה לא יכול לטעות ושאתה בטוח לגמרי בדרכך, כפי שחושבים הפונדמנטליסטים. גדלנו על כך שאמונה פירושה וודאות. שטיעונים וביקורות הם יצר הרע (עמלק בגימטריה ספק). ומה עם זה שמשוה בתמונה ההלכתית העכשווית

ובתפיסות האידיאולוגיות של הדתיות העכשווית נראה בעייתי, לא מתאים לשכל הישר, עומד בניגוד לערכים בסיסיים, לתחושות ולאינטואיציות, ולפעמים אפילו למקורות ולעובדות? כל אלו הם עצת היצר וחוסר באמונת חכמים. תוצר של השפעות זרות ולא אותנטיות. "חשוב מאד לשאול. אנחנו דווקא מעודדים את זה, אבל השאלות שלך אינן אלא תשובות". הכוונה אינה לשאול כדי לבחון את עצמי, אלא כדי לקבל תשובות. ואם אין תשובות, אפשר גם להישאר בצריך עיון. במקום להיצמד ליצר הרציונלי הנמוך, הפגום והמוגבל, עליך להמריא אל פסגות אמוניות נישאות, לאמת האלוקית המוחלטת שמצויה הרחק מעבר לנו ולשכלנו, וכמובן גם מעבר לביקורת, וכמובן לבטוח במסורת ובמנהיגות הרבנית היודעת כל. לחילופין, אפשר גם לחיות במלאות את שני העולמות הסותרים גם יחד (כאן כבר עברנו מהפונדמנטליזם אל מחוזות הנונסנס הפוסטמודרני). החינוך שמוהה אמת/אמונה עם וודאות - הוא שורש כל רע. והחינוך לרלטיביזם ופלורליזם הוא צד אחר של אותו שורש עצמו. אדם בשר ודם יכול לטעות בכל נושא ועניין, כולל האמונה באלוקים. אין מכך מנוס, והפונדמנטליזם שמנסה לברוח מזה שוגה ומשלה. האם בגלל זה עלי לזנוח את אמונותי? ממש לא. אמת אינה זהה לוודאות. מאידך, אין זה אומר שמי שלא מאמין באלוקים צודק כמוני, כלומר שמדובר בשני נרטיבים בעלי מעמד זהה (או שתי נקודות על מעגל השוניות). לדעתי מי שלא מאמין באלוקים טועה. אבל אני לא פונדמנטליסט, ולכן איני בטוח בזה, כמו שאיני בטוח לגמרי בשום דבר אחר. לעמודתי הגעתי אחרי בדיקה הגיונית, ואני מחויב להן ומוכן להילחם עליהן. בה במידה אני גם מחויב לנסות ולהתמודד עם קשיים ושאלות בלי לברוח, לא כמו הפונדמנטליסט והרלטיביסט.

אני חושש שכל זה נשמע קצת קלישאתי ואופנתי. חשוב להבין שמדובר בתפיסה מאד לא טריביאלית של מושגי האמת. היא טעונה פיתוח וביסוס, והיעדרו הוא שעמד בבסיס הקסם הפונדמנטליסטי והכישלונות בהתמודדות מולו. כדי לבנות תשתית פילוסופית לתפיסה כזאת דרוש מהלך תיאורטי לא פשוט, שמעט מחשיבותו הפרקטית הודגמה כאן. אני עוסק כעת בכתיבת ספר שמנסה להציע מהלך כזה, אבל דומני שהדיאגנוזה שהוצגה כאן היא לפחות צעד ראשוני בדרך לפתרון.

mikyab@gmail.com

